

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/ 10.32840/pdu.2019.4.16](https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.16)

А. С. Колос

асистент кафедри права
Вінницького національного аграрного університету

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ У НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття присвячена аналізу правових засад статусу засуджених до позбавлення волі в Україні на основі сучасних наукових підходів до класифікації нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав людини, визначенню основних складників нормативної бази кримінально-виконавчого права щодо регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Наголошується на тому, що в Україні досить гостро стоять проблеми дотримання прав і законних інтересів громадян, які опинилися у місцях позбавлення волі. Світова спільнота продовжує звертати увагу на порушення прав засуджених в Україні, тому необхідність ефективної імплементації принципів сучасної європейської доктрини прав та свобод людини і громадянина у норми кримінально-виконавчого права вимагає подальших наукових досліджень. Недосконалість правових норм, які визначають правовий статус засуджених, призводить до того, що зміни у сфері дотримання прав людини і громадянина у місцях виконання покарань відбуваються вкрай повільно і неефективно.

У статті розглянуто основні положення кримінально-правового законодавства, що визначають зміст правового статусу засуджених і становлять його структуру. Здійснено аналіз правових засад статусу засуджених до позбавлення волі в Україні, визначених Кримінально-процесуальним кодексом, окреслено основні складники нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Зроблено висновок щодо необхідності розроблення та нормативного закріплення форм і методів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі у контексті реформи пенітенціарної системи; законодавчого визначення правового статусу засуджених, які перебувають на тимчасово окупованих територіях; встановлення правових гарантій законності, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань; нових критеріїв оцінювання ефективності забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Ключові слова: правовий статус, правовий статус засуджених, права засуджених, обов'язки засуджених, Кримінально-виконавчий кодекс України.

Постановка проблеми. У нашій державі нині гостро стоять проблеми дотримання прав і законних інтересів громадян, що опинилися в місцях позбавлення волі. Світова громадськість постійно звертає увагу на порушення в Україні життєво важливих прав людей, які тимчасово або довічно позбавлені свободи. Імплементація принципів сучасної європейської доктрини прав та свобод людини і громадянина, відповідно до якої повинні формулюватися нормативно-правові норми, зокрема норми кримінального і кримінально-виконавчого права, є одним з основних

напрямів реформування кримінально-виконавчої системи України.

Правовий статус засуджених є досить складним соціально-правовим явищем і виступає як сукупність передбачених різними галузями законодавства України прав і обов'язків засудженого під час виконання і відбування кримінального покарання. Тому наукове обґрунтування змісту правового статусу засуджених викликає певні складнощі в науці кримінально-виконавчого права, що пов'язано з відсутністю в теорії права єдиної думки щодо правового статусу особи, специфікою правового статусу засудженого до позбавлення волі. Вивчення наукових проблем правового статусу засуджених

до позбавлення волі є досить актуальним і потребує додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми правового статусу засуджених висвітлено у працях В.М. Горшеньова, М.Я. Гуцуляка, В.А. Кучинського, В.А. Львовичкіна, О.В. Лисодєда, О.А. Лукашевої, Г.В. Мальцева, Н.І. Матузова, П.М. Рабіновича, А.І. Зубкова, О.С. Міхліна, М.П. Мелентьєва, П.Г. Пономарьова, М.О. Стручкова, В.П. Севастьянова, В.М. Трубникова, І.В. Шмарова, І.С. Яковець та інших.

Мета статті – аналіз правових засад статусу засуджених до позбавлення волі в Україні, визначення основних складників нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, характеристика їхнього змісту, а також окреслення основних напрямів удосконалення кримінально-виконавчого законодавства щодо регулювання прав та обмежень засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове забезпечення прав осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі, базується на конституційних засадах. Стаття 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Найважливішим законодавчим актом щодо належного правового регулювання та забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України), який закріплює основні засади правового статусу засуджених.

Спираючись на конституційні норми, Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їхні основні права та обов'язки.

Правовий статус засуджених базується на таких основних положеннях: 1) права людини і громадянина, передбачені в Конституції України та законах України; 2) права і обмеження, які містяться у кримінально-виконавчому законодавстві та інших нормативно-правових актах, що стосуються виконання покарань; 3) права

і правила поведінки з ув'язненими, які містяться у міжнародних стандартах [4, с. 51].

Правовий статус фізичної особи – це сукупність її прав і обов'язків. За характером правового регулювання виділяють загальний, галузевий і спеціальний правовий статус фізичної особи. Загальний правовий статус визначається нормами всіх галузей права, галузевий – конкретної галузі права, а спеціальний (або індивідуальний) – нормами спеціального законодавства [10, с. 44]. Наприклад, правовий статус засуджених є спеціальним статусом, а похідними від нього є статуси засуджених до різних видів покарань.

Варто зазначити, що спеціальний статус засудженого суттєво відрізняється від загального правового статусу громадян. Засуджені обмежуються в певних правах і свободах громадян, адже саме такі обмеження становлять сутність кримінального покарання. Межі правового статусу засуджених встановлюються спеціальними законами.

На думку М.Я. Гуцуляка, правовий статус засуджених – це заснована на загальному статусі громадян держави і закріплена в нормативних актах різних галузей права сукупність їхніх обов'язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання [1, с. 139].

Елементами змісту правового статусу є суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених, а зміст суб'єктивних прав становлять: 1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; 2) можливість вимагати виконання відповідних обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-виконавчих та інших правовідносин; 3) можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права.

КВК України містить окрему гл. 2, яка має назву «Правовий статус засуджених», і в якій розміщено чотири статті: ст. 7 («Основи правового статусу засуджених»), ст. 8 («Основні права засуджених»), ст. 9 («Основні обов'язки засу-

джених»), ст. 10 («Право засуджених на особисту безпеку»).

Норми, що більш детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань, містяться в главах Особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу. Основні права та обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені у ст. 107 КВК України. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми визначається окремою главою Особливої частини Кодексу (гл. 21). Крім того, враховуючи специфіку відбування покарання осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, законодавець деталізує їхні окремі права у ст. 151 КВК України [5].

У 2010 р. був прийнятий надзвичайно важливий документ, що визначив правові засади статусу засуджених відповідно до світових стандартів – Закон України від 21 січня № 1828-VI «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань». Цим Законом було внесено зміни і доповнення до понад 40 статей КВК, Кодекс було доповнено новими статтями, а окремі статті чи частини статей було викладено у новій редакції. Закон значно розширив права засуджених.

Відповідно до ст. 8 КВК засуджені мають право: на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання; на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості; звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їхніх вищих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; на охорону здоров'я; на соціальне забезпечення, зокрема й на отримання пенсій; на правову допомогу; на оплачувану працю згідно із законодавством про працю; на отримання передач; на свободу віроспо-

відання; на отримання копій документів з особових справ.

Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок із дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, із дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їхній захист [5].

Ст. 9 визначає основні обов'язки засуджених: виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації; ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації.

До основних прав осіб, які відбувають покарання, кодекс відніс і право засуджених на особисту безпеку. Ст. 10 КВК встановлює, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань із проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого [5].

Вищезазначені норми становлять законодавчу основу правового статусу засуджених. Крім того, норми, що визначають правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено в таких законах: Кримінальному процесуальному кодексі

України, Кодексі України про адміністративні правопорушення, завданням якого є охорона прав і свобод громадян, зміцнення законності, запобігання правопорушенням тощо, Кодексі законів про працю України, Сімейному кодексі України.

Крім того, норми щодо правового регулювання статусу засуджених містять низку спеціальних законів, зокрема Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» тощо.

Отже, правовий статус засуджених регламентується Конституцією України, Кримінально-виконавчим кодексом України, а також нормами трудового, цивільного, сімейного та інших галузей права, але з обмеженнями, передбаченими законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду та режиму відбукання покарання.

Висновки і пропозиції. В Україні протягом останніх років було розроблено та прийнято чимало нормативно-правових актів, що регулюють правовий статус засуджених до позбавлення волі та забезпечують ефективну реалізацію державної політики у сфері захисту прав засуджених в Україні. Проте в умовах активного реформування національного законодавства, його адаптації, приведення у відповідність до загальноєвропейських стандартів виникає велика кількість питань щодо законодавчого регулювання статусу засуджених, зокрема розроблення та нормативного закріплення форм і методів правового забезпечення прав засуджених до позбавлення волі у контексті реформи пенітенціарної системи; законодавчого визначення правового статусу засуджених, які перебувають на тимчасово окупованих територіях; встановлення правових гарантій законності, дисципліни та внутрішнього порядку в органах та установах виконання покарань.

Список використаної літератури.

1. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки.* 2010. № 3. С. 138–142.
2. Лисодєд О.В. Правовий статус засуджених в Україні: реалії сьогодення та перспективи удосконалення. *Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид.* Харків, 2016. Вип. 2. С. 270–279. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/20_Lysodyed.pdf (дата звернення: 25.10.2019).
3. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 195 с.
4. Марисюк К.Б. Поняття та суть правового статусу засуджених. *Журнал східноєвропейського права.* 2015. № 14. С. 51–55.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
6. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713–IV. *Відомості Верховної Ради.* 2005. № 30. Ст. 409.
8. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3160–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 38. Ст. 380.
9. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654–р. *Офіційний вісник України.* 2017. № 78. Ст. 2401.
10. Шемшученко Ю.С., Пархоменко Н.М. Правовий статус. *Юридична енциклопедія : в 6 т.* Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.
11. Яцишин М.М. Особливості правового статусу засуджених в Україні та правових системах інших європейських держав. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка ; упор. О.В. Кресін.* Київ : Логос, 2010. С. 480–482.

Kolos A. Legal status of convicted individuals in the national correctional code

The article is devoted to the analysis of legal bases of the status of the convicted individuals in prison in Ukraine on the basis of modern scientific approaches to the classification of regulatory legal acts in the sphere of human rights protection, determination of the main components of the normative framework of criminal enforcement law on regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine.

It is emphasized that in Ukraine the problems of observance of the rights and legitimate interests of the citizens who have been imprisoned are quite acute. The international community continues to draw attention to the violations of the rights of prisoners in Ukraine, therefore, the need for effective implementation of the principles of modern European doctrine of human and citizen rights and freedoms in criminal law requires further scientific research. The imperfection of the legal norms that determine the legal status of convicts leads to the fact that changes in the sphere of respect for human rights and the citizen at the places of punishment are extremely slow and inefficient.

The article deals with the main provisions of the criminal law, which determine the content of the legal status of prisoners and make up its structure. Author analyses the legal base of the status of convicted individuals in prison in Ukraine, defined by the Criminal Procedure Code, outlines the main components of the normative framework for regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment.

The conclusion was drawn about the need to develop and regulate the forms and methods of ensuring the rights of convicted individuals in prison in the context of reform of the penitentiary system; legislative definition of the legal status of convicts who are on the temporarily occupied territories; establishment of legal guarantees of lawfulness, discipline and internal order in the bodies and institutions of execution of sentences; new criteria for evaluating the effectiveness of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine.

Key words: *legal status, legal status of convicted individuals, rights of convicted persons, duties of convicted persons, Criminal Code of Ukraine.*